

NECMEDDİN-İ KÜBRÂ

Emin Han tarafından onarılmıştır. Kaçar bürokrat ve edebiyatçısı Rızâ Kulî Han Hîdâyet diplomatik bir görevle Hârizm'e gittiğinde türbeyi ziyaret etmiş ve o dönemdeki durumu hakkında bilgi vermiştir. Sovyet devrinde ziyaretçisi azalmakla birlikte türbe XIX. yüzyıldan bu yana ilgi odağı olmaya devam etmektedir.

Eserleri. 1. el-Uşûlü'l-ʿaşere. Necmeddîn-i Kübrâ'nın en tanınmış ve en etkili eseri olup *Akrebü't-ṭuruk* adıyla da bilinir. Kitap seyrü sülûkün üç mertebesiyle başlar. İlk merite muâmelât ehlinin (zâhirî amelleri ifa edenlerin), ikinci merite mücâhede ve riyâzet ehlinin, üçüncü merite Allah'a doğru mânen seyrü sefer edenlerin yoludur. Allah'a en yakın yol (akrebü't-turuk) bu üçüncüsüdür. Üç mertebenin açıklanmasını on ilkenin (tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkabe, rıza) izahı takip eder. Emîr-i Kebîr Ali Hemedânî tarafından *Risâle-i Dih Kâʿide* adıyla Farsça'ya tercüme edilen eseri M. Molé (*Ferheng-i İrân-zemîn*, VI, Tahran 1937, s. 38-66) ve *Akrebü't-ṭuruk ilallâh* adıyla Ali Rızâ Şerîf Muhsinî (Tahran 1362 hş./1983, Kemâleddîn-i Hârizmî'nin şerhiyle birlikte) yayımlamıştır. Kitabı Abdülgafûr-i Lârî ile (nşr. Necîb Mâyil-i Herevî, Tahran 1363 hş./1984) Kemâleddîn-i Hârizmî Farsça, İsmâil Hakkı Bursevî Türkçe (nşr. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat* içinde, İstanbul 1980, s. 33-70) olarak şerhetmiştir. **2. Risâle ile'l-hâʿimî'l-hâʿif min levmeti'l-lâʿim.** Necmeddîn-i Kübrâ, *el-Uşûlü'l-ʿaşere* gibi on bölüme ayırdığı bu eserin baş tarafında zâhir ve bâtın temizliği yapılmadan rabbânî huzura çıkılamayacağını, bunun da on hususa (tahâret, halvet, devamlı susma, devamlı oruç tutma, devamlı zikir, teslimiyet, hatıra bir şey getirmeme, kalbi şeyhe bağlama, mecburiyet halinde uyuma, yemede ve içmede orta yolu izleme) riayet etmekle mümkün olabileceğini belirttiikten sonra bu hususları açıklamaktadır. Müellif eserini *es-Sâʿir ile's-sâtiri'l-vâcidi'l-mâcidi* adıyla Farsça'ya çevirmiş (nşr. Mes'ûd Kâsımî, Tahran 1361 hş./1982), risâle Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (trc. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat* içinde, s. 73-90). **3. Âdâbü's-şûtiyye.** Tasavvuf âdâbına dair konuların yedi bölümünde (hırka giyme, oturma, kalkma, hankaha giriş, misafiri karşılama, semâa katılma, sefer) ele alındığı eserin muhtevası Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi'nin *Âdâbü'l-mürîdîn*'ini ve diğer sûfi âdâb kitaplarını hatırlatır niteliktedir (nşr. Mes'ûd Kâsımî, Tahran 1361 hş./1983). **4. Fevâʿihu'l-**

cemâl ve fevâtiḥu'l-celâl. Necmeddîn-i Kübrâ'nın Batılı araştırmacılarca en çok tanınan eseridir. Müellif bu eserinde şahsî his ve müşâhedelerine ağırlık vererek gaybet halindeki tesbitlerini kaleme almış, düşüncelerini aktarmıştır. Mücâhede, müşâhede makamı ve bu makamda vücut, nefis ve şeytan arasındaki farklar, zikir ateşiyle şeytan ateşi arasındaki fark ve hâtır-ı Hak ile hâtır-ı nefis farkı, kuldan mükellefliğin düşüp düşmemesi, istiğfar ve nefis gibi konuları anlattıktan sonra müşâhede konusuna dönen Necmeddîn-i Kübrâ müşâhede ednâ ve a'lâ olmak üzere ikiye ayırmış, gayb âleminde yeryüzünde örneği bulunan varlıklarla ilgili müşâhedelere ednâ, semavî varlıklarla ilgili müşâhedelere a'lâ adını vermiştir. Ona göre gaybet halinde iken müşâhede edilen gökyüzü dünya gözüyle görülen gökyüzü değildir. Gayb âleminde daha latif, daha yeşil, daha saf ve parlak nice gök vardır. Ardından Necmeddîn-i Kübrâ müşâhedeler konusunda özgün yorumlarda bulunur. Meselâ sağanak halindeki yağmuru müşâhede ilâhî rahmetin nüzûlüne işaret eder. Nurlar iki kısımdır, biri kalpten yükselir, diğeri arştan iner. Vücut kalp ile arş arasında perdedir. Kalp ile arş arasındaki perde kalktığında kalpten arşa bir kapı açılır, her iki nur birbirine özlem duyar ve yükselen nurla inen nurlar birleşir, Kur'an'ın ifadesiyle "nur üzerine nur" olur (en-Nûr 24/35). Nurlar yeşil, kırmızı, sarı, mavi gibi renklerde görülür. Bunlar aynı zamanda mânalardır. Meselâ yeşil nur kalbin diriliğine, sarı hastalığa işarettir. Eserde ayrıca istiğrak, fenâ, aşk, vakt, semâ, raks, humûd-cümûd, velîliğin alâmetleri gibi konulara yer verilmiştir. Tasavvuf tarihinin en orijinal eserlerinden biri olan *Fevâʿihu'l-cemâl* F. Meier tarafından geniş bir incelemeyle birlikte neşredilmiştir (bk. bibl.). Eser Türkçe'ye (trc. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat* içinde, s. 93-161) ve Fransızca'ya (trc. Paul Ballanfat, *Les eclations de la beauté et les parfums de la majesté*, Nîmes 2002) tercüme edilmiştir. Kaynaklarda Necmeddîn-i Kübrâ'ya atfedilen *ʿAynü'l-ḥayât* isimli tefsir müridi Necmeddîn-i Dâye'nin *Baḥrû'l-ḥakâʾik ve'l-meʿânî* adlı eseridir. Karışıklık Kübrâ ve Dâye'nin aynı adı taşımalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte onun hayatının son dönemlerinde tefsirle meşgul olduğu kaydedilmektedir. Necmeddîn-i Kübrâ'ya ayrıca rubâiler nisbet edilmeğe de bunların bir kısmının ona ait olması mümkün görünmektedir (diğer eserleri için bk. Meier, XXIV [1937], s. 9-30).

BİBLİYOGRAFYA :

Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâʿihu'l-cemâl ve fevâtiḥu'l-celâl* (nşr. F. Meier), Wiesbaden 1957, s. 1-94, ayrıca bk. neşreden giriş, s. 1-299; *Shâikh Nazhmiddin Kubro: Maqolalar* (nşr. Erkin Jusupov), Tashkent 1995; *Maḳâmât-ı ʿAbdülhâlik Gücdüvânî ve ʿArîfi Rûgerî* (nşr. Saîd Neffîsî, *Ferheng-i İrân-zemîn*, II [1333 hş./1954] içinde), s. 1-18; Yâfîi, *Mirʾâtü'l-cenân*, IV, 41-42; İbn Battûtâ, *er-Rihle* (nşr. Kerem el-Bustânî), Beyrut 1384/1964, I, 360; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Abîdî), Tahran 1370 hş./1991, s. 459; Y. E. Bertel's, *Sufizm i Suftiskaya Literatura*, Moscow 1965, s. 324-328; Menûcihr Muhsin, *Tahkik der Ahvâl ül-Âşâr-i Necmüddîn-i Kübrâ*, Tahran 1346 hş./1967; G. P. Snesarev, *Reliĳy domusulʿmanskiĳh Verovani i obryadov u Ūzbekov Khorezma*, Moscow 1969; Süleyman Ateş, *İşâri Tefsîr Okulu*, Ankara 1974, s. 139-160; İkbâl Sîstânî, *Çihil Meclis-i ʿAlâʿüddele-i Simnânî* (nşr. Abdürrefî ʿHakikat), Tahran 1979; Abdülhüseyn Zerrinkûb, *Dûnbâle-i Cüstüci der Taşavvuf-i İrân*, Tahran 1362 hş., s. 81-118, 358-361; Franklin D. Lewis, *Rumi, Past and Present, East and West: The Life, Teaching and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, Oxford 2000; P. Ballanfat, *La pratique du soufisme: Quatorze petits traités de Najm al-Din Kubra*, Nîmes 2002; F. Meier, "Stambuler Handschriften dreier persischer Mystiker", *Isl.*, XXIV (1937), s. 1-42; M. Molé, "Traité mineurs", *Alsl.*, IV (1963), s. 1-78; T. Izutsu, "The Theophanic Ego in Sufism: An Analysis of the Sufi Psychology of Najm ad-Din Kubra", *Sophia Perennis*, IV/1 (1978), s. 23-42; Hamid Algar, "Kubrâ, Nadjm al-Din", *EP* (İng.), V, 300-301; a.m.f., "Bahrü'l-hakâik ve'l-meânî", *DİA*, IV, 515-516.

HAMİD ALGAR

Kübreviyye. Orta Asya kökenli üç büyük tarikattan biri olan Kübreviyye'nin (diğerleri Yeseviyye, Hâcegân) kuruluşunu Necmeddîn-i Kübrâ'nın 580 (1184) yılında Hârizm'e dönüşüyle başlatmak mümkündür. Bu tarihle vefat tarihi (618/1221) arasında geçen otuz sekiz yıllık sürede velâyet mertebesine ermiş altmışa yakın halife yetişiren ve bu sebeple "şeyh-i velî-trâş" unvanıyla anılan Necmeddîn-i Kübrâ'nın ve kendisinden sonra halifelerinin yoğun irşad faaliyetleri sonucu tarikat, XIII ve XIV. yüzyıllarda Orta Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar geniş bir alanda yaygınlık kazanmıştır. Necmeddîn-i Kübrâ'nın tarikat silsilesi, şeyhi Ammâr Yâsir el-Bitlisî ve Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi vasıtasıyla Ma'rûf-i Kerhî'ye, ondan da imam Ali er-Rızâ yoluyla Hz. Ali'ye ulaşır. Ammâr-ı Yâsir, Sühreverdiyye'nin piri Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi'nin halifesi olduğuna göre Kübreviyye, Sühreverdiyye tarikatının bir kolu olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Necmeddîn-i Kübrâ'nın Mısır'dan Hârizm'e dönmesiyle ortaya çıkan coğrafya farklılığı ve tasavvufi vurgularındaki özgün tercihleri sebebiyle Kübreviyye yeni ve müstakil bir

tarikât niteliği kazanmıştır. Bazı kaynaklar ise Necmeddîn-i Kübrâ'nın silsilesini İsmâil el-Kasrî'ye dayandırır. Bu silsile de Abdül-vâhid b. Zeyd ve Kümeyl b. Ziyâd vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşır (*Zebîdî, İthâfû'l-aşfiyâ'*, s. 253).

Bir tarikât silsilesinin oluşması, tarikata adını veren pîrin görüşlerinin silsileyi sürdüren bütün tarikât mensuplarının kesin ve bağlayıcı olarak kabul edildiği şeklinde anlaşılmalıdır. Bu durum özellikle çeşitli kollara ayrılan Kübreviyye için söz konusudur. Silsilesi Necmeddîn-i Kübrâ'ya dayanmakla birlikte kendine mahsus bir tarikât anlayışı olan ve mensupları tarafından pîr kabul edilen bir şeyhin adına tarikât nisbet edilmesi ana tarikât olan Kübreviyye'nin kollarını arttırmıştır. Necmeddîn-i Kübrâ'nın müşâhedelerini tahlil etmeye yönelik ilgisi, tarikâtın temel bir özelliği olarak başta Necmeddîn-i Dâye ve Alâüddeve-i Simnânî olmak üzere sonraki Kübrevîler tarafından sürdürülmüştür. Öte yandan Necmeddîn'in eserlerinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine hiçbir atıfta bulunulmasına rağmen İbnü'l-Arabî'ye ilgi duyulması onun halife ve takipçilerinin ayrıncı özelliği olmuştur. Benzer şekilde on iki imama gösterilen büyük saygı ve itibar birkaç nesil sonra bazı Kübrevîler'i Şîî olmaya sevketmiştir. Sonraki dönemlerde kendisini Şîilik ile uzlaştıran çabalarına rağmen Necmeddîn-i Kübrâ kesinlikle Sünnî'dir.

Kübreviyye'nin tarih ve doktrin açısından gelişimini anlamak için öncelikle Necmeddîn-i Kübrâ'nın yetiştirdiği, ancak tarikâtın sürdürülmesi noktasında hiçbirine özel bir işarette bulunmadığı Mecdüddîn-i Bağdâdî ve Necmeddîn-i Dâye gibi halifeleriyle onların eserleri ve düşünceleri üzerinde durmak gerekir. Bunlardan, Hârizm yakınlarındaki Bağdat köyünde doğduğu için Bağdâdî nisbesiyle anılan Mecdüddîn zengin, eğitilmiş ve sarayla ilişkileri olan bir ailenin çocuğudur. Necmeddîn-i Kübrâ'ya intisabından önce Sultan Alâeddin Muhammed Hârizmşah'ın özel hizmetinde bulunan Mecdüddîn'in sultanın dul annesiyle gizlice evlendiği, bu sebeple sultanın onu suya atarak boğdurduğu rivayet edilir. Bu konuda birbirleriyle çelişen başka rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerin ortak noktası onun saray eşrafından bir kadınla gizli ilişki içinde olduğudur. Sarayın tepkisinin diğer bazı Kübrevîler'in kin ve hasediyle birleşmesi Mecdüddîn'in ölümüne sebep olmuştur. Onun Necmeddîn-i Kübrâ hakkında, "Şeyhimiz deniz kenarında bir

kuştı, terbiye kanatlarını müridlerinin üzerine örtmüştü, müridleri yumurtanın kabuğunu kırıp denize daldılar, o kıyıda kaldı" dediği, bu söz üzerine şeyhin serzenişte bulunarak "Deryada ölsün" dediği ve daha sonra başına böyle bir hadisenin geldiği, Necmeddîn-i Kübrâ'nın Mecdüddîn'in öldürülmesinden dolayı Hârizmşah'a kızdığı, pişman olduğunu söylemesine rağmen onu affetmediği ve bu hadiseden dolayı Hârizm'in bütünüyle yıkılıp yıkılacağını kendisine haber verdiği rivayet edilir (*Abdurrahman-ı Câmî, s. 427-431*). *Tuĥfetü'l-berere fi'l-mesâ'ili'l-aşere* başta olmak üzere çeşitli Farsça risâlelerin müellifi olan Mecdüddîn-i Bağdâdî şeyhinden önce vefat ettiği için tarikâtın silsilesinde yer almamaktadır. Ancak bazı Kübrevî kaynaklarında Necmeddîn-i Kübrâ ile Radiyyüddin Ali Lala arasında zikredilerek silsileye dahil edilmektedir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın, *Mirşâdü'l-ibâd* adlı eseri ve *Bahrü'l-hakâ'ik* adlı tefsiriyle tanınan halifesi Necmeddîn-i Dâye'nin de tarikâtı sürdürme açısından etkin bir rolü bulunmamaktadır. "Aynüzzamân" lakabını verdiği Cemâleddîn-i Cîlî hakkında yeterli bilgi yoktur. Câmî onun Kazvin'e yerleştiğini kaydeder.

En etkili halifelerinden olan Sa'deddîn-i Hammûye, Şam'da ikameti esnasında "sonsuz okyanus" diye tanımladığı Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile sohbetinde bulunmuş, İbnü'l-Arabî ona "tükenmez hazine" diyerek iltifat etmiştir. Sadreddin Konevî ile de tanışan Sa'deddîn-i Hammûye, Kübrevîliği İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd düşüncesiyle buluşturan ilk Kübrevî şeyhidir. İlk dönem Kübrevîler'i arasında onun dışında bu düşünceye eğilim yok denecek kadar azdır. Sa'deddîn-i Hammûye'nin önemli taraflarından biri de nübüvvet-velâyet ilişkisine dair görüşleridir. Hammûye'ye göre her peygamber kendine has bir velâyet yönüne sahiptir. Peygamber Allah'a yönelik tavrıyla velî, insana yönelik tavrıyla nebîdir ve nebînin velâyeti nübüvvetinden üstündür. Nebî kelimesinin ilk harfi olan "nûn"un bir kelime olarak yazılması halinde başındaki ve sonundaki "nûn" harflerini velî kelimesinin ilk harfi olan "vâv"ın birleştirdiğini, bunun da velâyetin nübüvvetten üstün olduğunu gösterdiğini söyleyen Sa'deddîn'e göre velâyet nübüvvetin nihayetinde başlamaktadır. Dolayısıyla evliyanın bâtinî hakikatlerini izharı, ancak nübüvvetin son peygamber Hz. Muhammed ile mühürlenmesinden sonra başlayabilir. Bu görüş diğer bir Kübrevî şeyhi olan Alâüddeve-i Sim-

nânî tarafından da ifade edilmiştir. Ona göre Ehl-i beyt'ten sadece on iki imam velî olarak nitelenebilir. On ikinci imam beklenen mehdîdir ve hâtemü'l-evliyâdır. Mehdîliğini ilân etmek üzere geri dönmek için gerçekleşmesine az bir zaman kalmıştır (*el-Misbâh fi't-taşavvuf, s. 100-102*). Bu tür fikirler bazan Hammûye'nin Şîî kabul edilmesine yol açmış ve onun hakkında, sonraki dönemlerde bazı Kübrevîler'in de benimseyeceği Şîiliğin ilk zehrinin görüldüğü "erken Şîî" tanımlaması yapılmıştır. Aslında Hammûye'nin velâyet ve on iki imam tasavvurunda Şîiliği çağrıştıracak bir taraf bulunmamaktadır. Onun on iki imam anlayışı sûfî perspektifli bir kutsal tarih anlayışını temellendirme girişiminden ibarettir. Özellikle on ikinci imama hâtemü'l-evliyâ demesi İbnü'l-Arabî terminolojisinden uyarlanmış bir kavramdır.

Abdurrahman-ı Câmî, Hammûye'nin eserlerinin sırlı ifadeler, zor kelimeler, rakam, şekil ve devirler ihtiva ettiğini, basiret gözü ve keşif nuruyla açılmayan akıl ve fikrin bunları idrak edemeyeceğini söyler (*Nefehâtü'l-üns, s. 431*). Onun *el-Misbâh fi't-taşavvuf* u çeşitli isimlerin, terimlerin, dinî ve dünyevî varlıkların, hepsinin ötesinde Arap harflerinin, harfleri birbirinden ayrıran noktaların yorumunu içermektedir. Bu açıdan eser Hurûflüğün kaynaklarından biri olarak değerlendirilebilir.

Sa'deddîn-i Hammûye, Bahrâbâd'daki hankahına oğlu Sadreddin İbrâhim'i halife tayin etmiştir. Babası gibi çok geniş bir coğrafyada özellikle hadis tahsil için seyahatlerde bulunan Sadreddin, İlhanlı iktidarıyla ilişki kurmuş, meşhur tarihçi Atâ Melik el-Cüveynî'nin kızıyla evlenmiş, Gâzân Han'ın Müslümanlığı seçmesinde etkili olmuştur. Gâzân Han'ın ihtidâ töreninden sonra Bağdat yoluyla hacca giden Sadreddin dönüştü Şam'da bir süre kalarak hadis tahsiline devam etmiş, ardından memleketi Bahrâbâd'a dönüp irşad faaliyetini sürdürmüştür. Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'e dair hadisleri içeren *Ferâizü's-simţeyn* adlı bir eseri olduğu kaydedilmektedir.

Hammûye'nin oğlundan daha meşhur halifesi Aziz Nesefî gençliğinde İslâmî ilimlerin yanı sıra eczacılık tahsil etmiş, felsefeye eğilimi tasavvufî eserlerine farklı bir renk katmıştır. Sa'deddîn-i Hammûye'ye Bahrâbâd'da yaklaşık 641 (1243-44) yılında intisap etmiş, ancak onun yanında uzun süre kalmayıp Buhara'ya dönmüş, şeyhi onu on yıl sonra Buhara'da ziyaret etmiştir. Abaka Han, Buhara'nın yıkılma-

NECMEDDİN-İ KÜBRÂ

sını ve halkın kılıçtan geçirilmesini emrettiğinde (671/1273) Buhara'dan kaçıp önce Hammûye'nin Bahrâbâd'daki hankahına, ardından İsfahan'a ve Şiraz'a gitmiş, Şiraz'da İbn Hafif'in türbesinde riyâzette bulunduktan sonra Eberkûh ve Kirman'a seyahat etmiştir. 700 (1300) yılından biraz önce veya bu tarihte ölmüştür. Neseffî'nin eserleri şeyhi Hammûye'nin eserlerine göre daha kolay anlaşılır niteliktedir. *Keşfü'l-ḥakâ'ik* adlı kitabının hemen başında 10 Cemâziyelevvel 680'de (27 Ağustos 1281) bir rüya gördüğünü, bu rüyada Hz. Peygamber'in kendisine, "Hammûye'nin 400 kitapta anlattığını sen on risâlede özetledin; o konuları izah etmeyip sırlarken sen ifşa edip genişlettin. Hammûye bir ahmağın sana saldırıda bulunacağından korkmaktadır" dediğini kaydeder. Ayrıca 699 (1299) yılına kadar *Keşfü'l-ḥakâ'ik*'i ifşa etmekten sakınırsa kendisine herhangi bir kötülüğün dokunmayacağını ve bütün medreselerde bu kitabın okutulacağını bildirildiğini söyler. *Keşfü'l-ḥakâ'ik*'ta bâtinî hakikatleri, sâhibüzzamân ve hâtemü'l-evliyâ olan on ikinci imamın zuhurunu anlatan Neseffî, *Maḳşad-ı Akşâ* adlı eserinde sâhibüzzamân zuhur ettiğinde medreselerde zâhirî ilim tahsilinin sona erip hakikatlerin ortaya çıkacağını kaydeder. Bu keşfiyle Eberkûh'ta gördüğü rüya arasında irtibat kurularak Neseffî'nin sâhibüzzamânın 700 (1300) yılında ortaya çıkacağı ve *Keşfü'l-ḥakâ'ik*'in bu konuda bir rol oynayacağı beklentisi içinde olduğu söylenebilir. Neseffî de şeyhi gibi hâtemü'l-evliyâyı sâhibü'z-zamân ile aynıleştirir. Bu düşünce velâyet ve nübüvvet öğretisiyle bağlantılıdır. Neseffî'nin velâyet anlayışı on iki imam Şîlîği'ne yakındır ve İbnü'l-Arabî terminolojisinin rengiyle boyanmıştır. Bu görüşünden dolayı Nûrullah Şüsterî onun Şîf olduğunu ileri sürer. Ancak Neseffî'nin düşüncelerinin yanlış kavrandığı söylenebilir. İkisi Sünnî, biri Şîf üç âlimin mezhep farkları konusundaki düşüncelerini değerlendiren Neseffî'ye göre bu hususta Şîf ve Sünnî ulemâsı aynı seviyededir. Neseffî şahısların belli bir mezhebe uymalarının ferdi tahkik değil, taklid neticesi olduğuna dikkat çekerek bütün mezheplerin ittifakla kabul ettiği ve bütün insanların hoşgördüğü davranışlara sarılmayı tavsiye eder (*Keşfü'l-ḥakâ'ik*, s. 27-29). Bu da onun Şîa'yı desteklemediğinin bir göstergesidir. Bununla birlikte icmâ konusunda bazı sınırlamalar getirerek icmâ evliyaya, özellikle Ehl-i beyt imamlarına tahsis eder (a.g.e., s. 4). İsmâîlîler ve özellikle Bedaḫşan İsmâîlîleri, Neseffî'nin İsmâîlî olduğuna dair

Keşfü'l-ḥakâ'ik'ta bazı deliller bulunduğu ileri sürmüşlerdir (Ivanow, s. 99). Halbuki Neseffî'nin hiçbir eserinde, yaşadığı dönemde mevcut olduğu şekliyle İsmâîlîliğin farkında olduğunu gösteren bir işaret yoktur; sadece *Maḳşad-ı Akşâ*'nın bir yerinde (s. 246-247) sâhibüzzamânın kuruluşu ta kendisi olduğunu, İslâm'ın, iman-ın, namazın, orucun ve haccın bâtinî hakikatleri zuhur ettiğinde bunların hâricî sûretlerinin zâil olacağını ileri sürer. Bu ifadelerle İsmâîlî görüşler arasında bazı benzer noktaların bulunduğu söylenebilir. Neseffî'nin öncelikli ilgisi, temel konu ve kavramlara dair öz tartışmalar üretmek ve bunu kolay anlaşılır bir dille gerçekleştirmektir. Onun *Kitâbü'l-İnsâni'l-kâmil*'i dinin geleneksel üç aşamasını (şeriat, tarikat, hakikat) ayrıntılı biçimde anlatan bir giriş ihtiva eder. Girişi takip eden yirmi iki risâlenin temel konuları insanın tabiatı ve yaratılışı, tevhid mertebeleri, âhret ahvâli, seyrü sülûk, âlem-i suğrâ (insan), âlem-i kübrâ (kâinat), yaratılışın mertebeleri, kalem gibi semavi varlıkların mahiyeti, vahiy-ilham ve rüyalar arasındaki farklılıklardır. Aynı konular dokuz bölümde tasnif edilen *Keşfü'l-ḥakâ'ik*'ta ve *Zübdetü'l-ḥakâ'ik*'ta da vardır. Âlem-i suğrâ-âlem-i kübrâ meselesine dair *Zübdetü'l-ḥakâ'ik*'ta iki geniş bölüm yer almakta olup bu bölümlerin kaynağı henüz yayımlanmamış olan *Mebde'* ve *me'âd* risâlesidir. Neseffî'nin *Maḳşad-ı Akşâ*'sı, bir Avrupa diline çevrilen ilk tasavvufî mensur metin olması bakımından önemlidir. Eserin Türkçe açıklamalara dayalı Latince tercümesi Köln'de 1665'te yayımlanmıştır.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın bir diğer halifesi bir Türk olan veya Türk çevrelerinde faaliyet gösteren Baba Kemâl-i Cendî, Hârizm'de doğmuş ve yetişmiştir. İsmindeki "Baba" lakabı Necmeddîn-i Kübrâ'nın halifelerince pek kullanılmayan bir lakaptır. Cendî'nin Türkmenler arasında "Şeyh Baba" diye meşhur olduğu rivayet edilir (DeWeese, LXXI/1 [1994], s. 67). Necmeddîn-i Dâye, Radyüddin Ali Lala ve Sa'deddîn-i Hammûye, Moğol saldırıları karşısında batıya doğru göç ederken Baba Kemâl-i Cendî, Hârizm'in düşmesinden kısa bir süre önce fırtınanın merkezi Cend'e göç etmiştir. Pek sağlam olmayan bir tahmine göre Moğollar arasına Necmeddîn-i Kübrâ tarafından casus olarak gönderilmiştir (a.g.e., s. 76-79). Baba Kemal'in müridlerinden Kâşgarlı Kemâleddin Muzafferî'den sonra Türkistan'ın Yesi şehri müftüsü Mecdüddin Ahmed Mevlânâ halife olmuş ve kendisinden iki Kübrevî kolu çıkmıştır. Birinci

kol Bahâeddin Kübrevî, Dânişmend Muhammed Mevlânâ (Ahmed Mevlânâ'nın kardeşi), Ebü'l-Fütûh b. Bahâeddin, Ebü'l-Vefâ-yi Hârizmî vasıtasıyla Kemâleddîn-i Hârizmî'ye ulaşır. Bu silsiledeki son iki isim daha meşhur olmuştur. "Pîr-i ferîşte" lakabıyla tanınan Ebü'l-Vefâ-yi Hârizmî, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den etkilenerek bazı beyitler inşad etmiştir. Ebü'l-Vefâ'nın halifesi Kemâleddîn-i Hârizmî, *Meşnevî*'nin ilk üç cildine *Cevâhirü'l-esrâr* adıyla bir şerh yazmıştır. Şerhin ilk cildinde Kübrevî menkıbeleri bölümü bulunmakta olup bunların bir kısmı Mevlânâ Celâleddin, Bahâeddin Veled ve Şems-i Tebrizî ile ilgilidir. *Yenbû'u'l-esrâr* adlı Farsça bir ahlâk kitabıyla Özbek Sultanı Ebü'l-Hayr'a ithaf ettiği Bûsîrî'nin *Kaşîdetü'l-bürde*'sine Hârizm Türkçesi'yle yazdığı *Keşfü'l-hüdâ* adlı bir şerhi bulunan Kemâleddîn-i Hârizmî, 836 (1433) veya 840 (1436) yılında Hârizm'deki bir ayaklanma sırasında katledilmiş ve şeyhi Ebü'l-Vefâ'nın yanına defnedilmiştir. Ebü'l-Vefâ-yi Hârizmî ve Kemâleddîn-i Hârizmî'den sonra Kübreviyye'nin ortaya çıkış yeri olan Hârizm'de sona erdiği söylenebilir. Mecdüddin Ahmed Mevlânâ'dan gelen ikinci kol Ebü Hâlid, Şemseddin Mahmûd ve Hamîd-i Semerkandî şeklinde devam eder. Hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu şahsiyetlerin ardından bu kol Ahmed Cavnpûrî vasıtasıyla Hindistan'a geçmiş dört nesil sonra da Abdülahad-ı Sirhindî'ye ve ondan oğlu İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Sirhindî'ye intikal etmiştir. Her şeyden önce bir Nakşibendî olan Ahmed-i Sirhindî'nin Kübreviyye'ye intisabı ikinci planda kalmıştır.

Seyfeddin-i Bâharzî, Kübreviyye'nin en önemli kollarından biri olan Bâharziyye'nin pîridir. 586'da (1190) Kuhistan'da doğan, Herat'ta tasavvuf yoluna giren ve ilim tahsil eden Bâharzî, Necmeddîn-i Kübrâ'ya intisap ettikten sonra kısa bir sürede seyrü sülûkünü tamamlamış, şeyhi tarafından tarikatı yayması için Buhara'ya gönderilmiştir. Hayatının yaklaşık kırk yılını Buhara'da geçiren Bâharzî şehrin en sevilen sülûfilerinden biri olmuştur. Mengü Han'ın annesi, Buhara'da bir medrese inşa etmesi için Bâharzî'ye malî yardımda bulunmuş, medresenin denetimini emanet edip adına bir vakıf kurdurmuştur. Bâharzî ayrıca Buhara dışındaki Fethâbâd'da bir hankah açmış, Moğollar'la irtibata geçilmesinin onları İslâm'a sıındıracağı düşüncesiyle Çağatay Han'ın veziri Kutbüddin'e manzum bir mektup göndermiş (Barthold, s. 541), gelecekte Altın Orda'nın sultanı olacak Berke ile Buhara'yı ziyaret etmiş, ziyareti sıra-

sında Berke'nin İslâm'ı seçmesinde etkili bir rol oynamıştır. Bâharzî'nin etkisi Buha-
ra'nın ötesinde Kirman'a kadar ulaşmıştır.
Kutluğ Han hükümdarlığında Kutluğ Ter-
ken Hatun'un isteği üzerine ortanca oğlu
Burhâneddin Ahmed'i Kirman'a yollamış-
tır. Terken Hatun onun için burada bir han-
kah tesis ettirmiş, bu hankah daha son-
raları Kübreviyye'nin Güney ve Güneydo-
ğu İran'da yayılmasında önemli merkez-
lerden biri olmuştur. Burhâneddin'in ve-
fatı üzerine (696/1297) Kirman hankahın-
da yerine oğlu Ebû'l-Mekârim Yahyâ geç-
miştir. Bâharzî en küçük oğlu Mazharüd-
din Muhammed'i Mevlânâ Celâleddîn-i Rû-
mî'ye hürmetlerini sunması için gönder-
miştir. Bu sadece edebî bir ilişkiyi göster-
mekte olup ortada Kübreviyye ile Mevle-
viyye'yi birbirine bağlayacak herhangi bir
kanıt bulunmamaktadır.

Fethâbâd Hankahı, Bâharzî'nin 659'da
(1261) vefatının ardından yaklaşık bir asır
boyunca genişlemesini sürdürmüştür. Bâ-
harzî'nin yerine geçen en büyük oğlu Celâ-
leddin Muhammed iki yıl sonra Moğol isti-
lâsında öldürülünce yeğeni Ebû'l-Mefâhir
Yahyâ b. Ahmed-i Bâharzî şeyhlik vazif-
esini üstlenmek için Kirman'dan Fethâ-
bâd'a gelmiş, onun ayrılması üzerine Küb-
reviyye Kirman'da giderek zayıflamıştır.
Ailenin diğer mensupları Kirman'da otur-
maya devam etmiş, şehirde "şâhân-ı Bu-
hârâ" olarak tanınmış, ancak tarikat faali-
yetinde bulunmamıştır. Yahyâ b. Ahmed-i
Bâharzî devrinde Fethâbâd Hankahı'na
zengin bağışlarda bulunulmuş, kölelerin
âzad edilmesi için fonlar ayrılmış, müslü-
man olmaları ve hankaha hizmet etmeleri
sağlanmıştır (Chekhovich, s. 184). Bu dö-
nemde hankahı ziyaret eden İbn Battûta,
misafirlerin dervişler tarafından Farsça ve
Türkçe şiirler okunarak karşılandığını ve
bol ikramda bulunulduğunu anlatır. Yah-
yâ b. Ahmed-i Bâharzî'nin sûfî âdâb ve er-
kânına dair *Evrâdü'l-ahbâb ve fuşûlü'l-
âdâb* adlı kitabı, Seyfeddin-i Bâharzî hak-
kında ayrıntılı bilgiler yanında ona ve di-
ğer Kübrevî şeyhlerine nisbet edilen gazel-
leri içermesi bakımından oldukça değerli-
dir. Bâharzî ailesi XIX. yüzyılın sonuna ka-
dar Buha'ra'da varlığını sürdürmüştür. Küb-
reviyye'nin, Seyfeddin-i Bâharzî'nin Delhi'ye
gönderdiği halifesi Necîbüddîn-i Firdevsî
tarafından kurulan Firdevsiyye kolu VII.
(XIII.) yüzyılın sonlarında Delhi, Bihâr ve
Bengal'de yayılmıştır.

Necmeddin-i Kübrâ'nın tarikata yaygın-
lık kazandıran en önemli halifesi Radyüüd-
din Ali Lala'dır. En büyük Kübrevî silsile-

sini devam ettiren kişi olarak tanımlanan
Radyüüddin yaklaşık 555'te (1160) Gaz-
ne'de doğdu. Babası Hakîm Senâ'nın ye-
ğenidir. Radyüüddin Ali'nin Necmeddin-i
Kübrâ'ya intisabının bir rüya neticesinde
gerçekleştiği kaydedilmektedir. Rüyasında
Necmeddin'in birçok kimseyle beraber ken-
disine de yardımında bulunduğunu görmüş,
uyandığında hemen onu aramaya koyulup
uzun yıllarını seyahatlerde geçirmiş, seya-
hatleri sırasında yaklaşık 120 şeyhten hır-
ka giymiş, Türkistan'da Ahmed Yesevî'nin
hankahında misafirken Necmeddin'in
Hârizm'de bulunduğunu öğrenince hemen
Hârizm'e gitmiş ve ona intisap etmiştir.
Radyüüddin Ali Lala, Necmeddin'in hali-
fesi kabul edilmekle birlikte Mecdüddin-i
Bağdâdî tarafından yetiştirilmiş ve yine
onun tarafından Nişâbur'a gönderilmiştir.
Hammûye ailesinin kendisine yönelik mu-
halefetinden dolayı burada sıkıntılı dönem-
ler yaşayan Lala 642'de (1244) İsferyân
civarında Gurpan (Curfan) köyünde vefat
etti (Abdurrahman-ı Câmî, s. 437-439).

Radyüüddin Ali Lala'nın silsilesi sessiz-
liğiyle meşhur Cemâleddin Ahmed Gur-
pânî ile devam etmiştir. Müridi Nüreddin
Abdurrahman el-İsferyânî onun kekeme
olduğundan dolayı konuşmadığını belir-
tir. Gorpânî'nin Sa'deddin-i Hammûye'nin
yanına gittiğinde Hammûye'nin ken-
disine icâzetnâme vermeyi teklif ettiği,
onun sessizliğini bozup bu teklifi, "Ben Al-
lah'a icâzetnâme ile kullukta bulunmam"
diyerek reddettiği rivayet edilir (a.g.e., s.
436). Zikr-i hafîyi ve başı sağdan sola at-
ma şeklindeki zikir hareketini uygulayan
Gorpânî 669'da (1270) vefat etti.

Gorpânî'nin müridi Nüreddin Abdurrah-
man-ı İsferyânî, 639'da (1242) Horasan'da
İsferyân şehrinin Kesirk köyünde Ebû
Bekir el-Kettânî adına inşa edilen bir han-
kahta doğdu. Çeşitli şeyhlerle görüştüktan
sonra gençliğinde Gorpânî'ye intisap etti.
Gorpânî'nin vefatından yedi yıl sonra bazı
müridlerin refakatinde hac için Horasan'ı
terketti. Bağdat'a ulaştığında hacca git-
meyi erteleyip Bağdat'ta üç hankah kura-
rak irşad faaliyetini sürdürdü. Esay gagesi
hilâfetin eski merkezinde İslâm'ın otorite-
sini tesis etmek ve bu konuda Moğol hâ-
nedanına yardımcı olmaktı. Bu amaçla Ar-
gun'un yahudi veziri Cemâleddin ve diğer
vezirlerle bağlantılar kurdu. Vezir Sa'ded-
din-i Sâvecî'yi mürid edindi, daha önem-
lisi Gâzân Han ve Olcaytu'ya hitaben risâ-
leler kaleme aldı. Gâzân Han'a yazdığı bir
mektupta ârifin melekût, sultanın ise mülk
âleminin kutbu olduğunu söyleyerek ikisi

arasındaki irtibatı vurguladı. İsferyânî'nin
Bağdat'taki faaliyetleri diğer Kübrevî
şeyhlerinin faaliyetlerine benzemektedir.
Seyfeddin-i Bâharzî ve Sadreddin-i Ham-
mûye de Moğollar'ın İslâm'ı kabul etme-
leri için büyük gayret sarfetmiştir. İsferyânî
ilk dört halifenin Sünniler'ce idealleş-
tirilmesini onaylar, Hz. Ali'nin velâyet bil-
gisinin zirvesini temsil ettiğini kabul eder,
ancak bu kabul ona göre Şia'yı Ehl-i sün-
net'e tercih etmeyi gerektirmemektedir.
Bu sebeple Olcaytu'nun seçtiği İsnâaşeriy-
ye Şîliği ile İsferyânî'nin görüşleri arasın-
da herhangi bir ilişki kurmak mümkün
değildir.

717'de (1317) vefat eden İsferyânî'den
sonra Kübreviyye silsilesi Nûriyye ve Rük-
niyye adlı iki kola ayrılmıştır. Nüreddin-i İ-
sferyânî'ye nisbet edilen Nûriyye kolu Emî-
nüddin Abdüsselâm Huncî, Fahreddin Kâ-
zerûnî, Şehâbeddin ed-Dimaşkî tarafından
sürdürülmüş ve X. (XVI.) yüzyılın sonları-
na kadar devam etmiştir (Zebîdî, *İkd.*, s.
97). Rükneddin Alâüddeve-i Simnânî'ye
nisbet edilen Rükniyye kolu ise Kübreviyye
geleneğini sürdürmesi açısından daha
önemlidir. Birçok eserin müellifi olan Sim-
nânî, Abdürrezzâk el-Kâşânî gibi çağdaşı
olan sûfî şahsiyetlerle geniş ilişkiler ağına
sahiptir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin fikir-
lerini ve özellikle vahdet-i vücûdu tenkit
etmiş, Kur'an'ın yedi batındaki mânâsına
paralel olarak yedi mertebeli bir letâif şe-
ması inşa etmiş, Necmeddin-i Dâye'nin ya-
rım kalan tefsirini tamamlamıştır. Simnânî'nin
meşhur müridleri şunlardır: Hâcû-yi
Kirmânî, Selmân-ı Sâvecî, Eşref Cihangîr-i
Simnânî, Ahî Takıyyüddin Ali Dostî ve Mah-
mûd-i Mezdekânî. Bunlardan Hindistan'a
gidip Eved (Oudh) yakınlarına yerleşen Eş-
ref Cihangîr-i Simnânî'ye tarikatın Eşrefiyye
yolu nisbet edilir. Simnânî, Ahî Ali Dostî
ve Mezdekânî'yi Kübreviyye silsilesinin en
önemli halkalardan biri olan Emîr-i Kebîr
Seyyid Ali-i Hemedânî'nin terbiyesi göre-
viyle vazifelendirmiştir.

734'te (1334) seyahate çıkan Ali-i He-
medânî yirmi yıl sonra Hemedan'a dön-
müş, burada geçirdiği on sekiz yılın ardın-
dan doğuya hareket ederek 773'te (1371)
Bedahşan'a ulaşmış, faaliyetlerini sıkça
gölgeleyen sinirli tabiatına rağmen Bedah-
şan emîriyle iyi ilişkiler kurmuş, önemli ha-
lifelerinden Nüreddin Ca'fer-i Bedahşî ile
Hâce İshak Huttalânî kendisine burada in-
tisap etmiştir. Hemedânî'nin faaliyetleri-
nin en etkili olduğu yerlerden biri de Keş-
mir'dir. Keşmir'e önce 762'de (1361) ye-
ğeni Tâceddin gidip Srinagar'a yerleşmiş,
Sultan Şehâbeddin onun burada hankah

NECMEDDİN-İ KÜBRÂ

kurmasını sağlamış, daha sonra diğer yeri Seyyid Hüseyin de 773'te (1371) Keşmir'e gitmiş, amcasına mektup göndererek Timur'un zararlı tesirlerinin Keşmir'i etkilemediğini ve burada çeşitli ihtidâ hadiselerinin vuku bulunduğunu haber vermiş (Abdul Qaiyum Rafiqi, s. 36) ve onu Keşmir'e davet etmiştir. Muhtemelen 774 (1372) yılında Keşmir'e giden Alî-i Hemedânî, Srinagar'da bir hankah kurduktan sonra Keşmir vadisine doğru seyahate çıkarak o sıralarda Hindular'ın yoğun bulunduğu birçok bölgede İslâm'ı tebliğ etmiş, buralarda hankahlar açmış, vekiller tayin etmiştir. Kübreviyye'nin Hemedâniyye kolunun piri olan Alî-i Hemedânî'ye 100'den fazla risâle izâfe edilmektedir. Hacimli eserlerinden olan *Zağîretü'l-mülûk* sultanlara ahlâkî ve tasavvufî nasihatleri içerir. *Fuşûşü'l-hikem*'e yazdığı şerh Hâce Muhammed Pârsâ'ya nisbet edilmektedir. Hemedânî kendisinden önceki Kübrevî meşâyhinin aksine vahdet-i vücûd anlayışına olumlu yaklaşmıştır.

Hemedânî'nin birçok takipçisi onun Keşmir'deki irşad faaliyetini devam ettirmiştir. Bunlardan Pîr Muhammed Hacı Kâri-i Belhî şeyhi gibi Keşmir Sultanı Kutbüddin ile yakın ilişkiler kurmuş, Srinagar'da ve diğer yerlerde hankahlar kurdurmuştur. Hemedânî'nin Keşmir'de faaliyet gösteren diğer halifesi Şeyh Ahmed babası Süleyman ile birlikte Brahmanizm'den ihtidâ etmiştir. Baba oğul Hemedânî'ye Bedaşan'da intisap etmiş, Şeyh Ahmed'den sonra hilâfet oğlu Şeyh Fethullah'a, ardından Şeyh İsmâil'e geçmiştir. Bu silsilenin en meşhur sûfisi olan Şeyh İsmâil, Srinagar'ın dış bölgelerinden Kûh-i Mârân'da (Hariparpat) bir hankah kurmuş, yanına da bir medrese inşa etmiştir. Mahallî idarecilerle iyi ilişkiler kuran Şeyh İsmâil, Sultan Hasan Şah tarafından şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Vefatı üzerine (916/1510) hankahta yerine Baba Ali Neccâr geçmiş, onun şîliğe geçmesinden sonra hilâfeti oğlu Fethullah üstlenmiştir. Hayatının geri kalan kısmını Pencap'taki Siyâlkût'ta geçiren Şeyh Fethullah'ın ölümüyle birlikte Kübrevîliğin Keşmir'deki bu kolu sona ermiştir (a.g.e., s. 86- 97).

Seyyid Alî-i Hemedânî'nin vefatının ardından halifeleri Hâce İshak Huttalânî ve Nûreddin Ca'fer-i Bedaşî tarafından yetiştirilen oğlu Mîr Seyyid Muhammed Hemedânî 796'da (1393-94) Keşmir'e gitmiş, Sultan İskender onun müridi olmuş ve adını Alî-i Hemedânî'nin Keşmir'de yaşadığı mahallede Hankah-ı Muallâ adıyla meşhur bir hankah açmıştır. Mîr Seyyid Muham-

med, sultanı Hindu tapınaklarının yıkılması konusunda ikna etmiş, Hindu halktan cizye alması için sultana baskı uygulamıştır. Diğer bir Kübrevî şeyhi Seyyid Muhammed el-Belhî'nin bu uygulamaya karşı çıkıp cizyenin kaldırılmasını sağlaması üzerine Mîr Muhammed Keşmir'i terketmiştir. Mîr Muhammed'in halifelerinin büyük çoğunluğunun İran ve Mâverâunnehir'den gelen göçmenler olduğu kaydedilmektedir.

Seyyid Alî-i Hemedânî'nin başta gelen halifesi Hâce İshak Huttalânî'dir. Hemedâniyye kolundan Huttalânî'nin halifesi Muhammed Nurbahş vasıtasıyla Şîi Nurbahşiyye ve diğer halifesi Abdullah-ı Berzişâbâdî'den Şîi Zehebiyye kolları doğmuştur. Kübreviyye'nin orijinal kökleriyle bir ilişkisi bulunmayan bu kolların Şiileşme süreci kaynaklarda farklı şekillerde anlatılmaktadır. Kaynaklara göre Nurbahşiyye, Huttalânî'yi kendisinin kaynağı olarak değil onaylayıcısı diye görmektedir. Bazı kaynakların rivayetine göre Huttalânî yaşlanıp eli ayağı tutmaz bir hale gelince halifesi Muhammed Nurbahş kendisinin mehdî olduğunu ilân ederek şeyhi Huttalânî'yi de bu konuda ikna etmiştir (Şüşterî, II, 143- 147; Hüseyin-i Kerbelâî, II, 249-250). Huttalânî ve Nurbahş 827'de (1424) mahallî Timur idaresince tutuklanmış, Nurbahş mehdîlik iddiasına rağmen serbest bırakılırken böyle bir iddiası bulunmayan Huttalânî, ailesinin Timur iktidarını temsil eden mahallî idarecilere ayak bağı olması yüzünden idam edilmiştir. Cesedinin Fan dağında bir mağaranın girişinde ayakları çarpaz bir şekilde kibleye karşı oturur halde durduğu ve çürümediği rivayet edilir. Bu tavsife uyan ve Huttalânî'ye nisbet edilen bir ceset, Kuzey Tacikistan'ın Maşevad köyü yakınlarındaki bir mağaranın içinde bulunmaktadır; mağara günümüzde de ziyaret edilmektedir (Hamza Kamol, s. 63-66).

Huttalânî'nin halifelerinden Abdullah-ı Berzişâbâdî, tarikatın şeyhine nisbet edilen İshâkiyye (İgtişâşiyye) kolunu şeyhinin vefatından sonra herhangi bir doktrin değişikliğine uğratmadan devam ettirmiştir. Berzişâbâdî'den yaklaşık dört nesil sonra ortaya çıkan Zehebiyye kolu tam anlamıyla bir Şîi tarikatı olup daha çok İran'ın batı bölgelerinde yaygınlık kazanmıştır. Zehebiyye bazı kaynaklarda Berzişâbâdî'ye ve halifelerine nisbet edilmektedir. Ancak bunların Şîi olduklarına dair herhangi bir işaret yoktur. Berzişâbâdî'nin halifelerinin büyük kısmı Sünnî olup Azerbaycan, Horasan, Orta Asya ve diğer yerlerde faaliyet göstermiştir. 789'da (1387) Meşhed yakınlarındaki Berzişâbâd köyünde doğan Ab-

dullah-ı Berzişâbâdî, Bahâeddin Nakşibend'in halifesi Muhammed Pârsâ'nın yanında seyrü sülûküne başlamış, daha sonra Huttalânî'ye intisap edip 825 (1422) yılında hilâfet almış, şeyhinin idamından hemen sonra Berzişâbâd'a dönmüş ve 872'de (1468) orada vefat etmiştir. Mensuplarının büyük çoğunluğu Horasanlı ve özellikle Meşhedli'dir. Berzişâbâdî'nin silsilesi Radyüüddin Muhammed Bîdâvâzî, Şeyh Şah Ali Bîdâvâzî ve Hacı Muhammed Habûşânî vasıtasıyla devam etmiş, silsile Habûşânî'den sonra ikiye ayrılmıştır. Habûşânî'nin müridlerinden Gulâm Ali Nişâbü'rî'nin adının sadece Zehebiyye silsilesinde yer alması, bu kolun onun faaliyetleriyle Şîi ve müstakil bir tarikat hüviyetine büründüğünü düşündürmektedir. Habûşânî'nin diğer halifeleri Sünnî'dir; bunlar Kübreviyye'nin Hârizm ve Mâverâunnehir'de yeniden canlanmasını sağlamıştır.

Habûşânî'nin halifelerinden İmâdüddin Fazlullah-ı Meşhedî, Şeybânî hanları tarafından düzenlenen Meşhed saldırıları esnasında muhtemelen 914 (1508) yılında katledilmiştir. Bir diğer halifesi Kemâleddin Hüseyin Hârizmî tarikatı yaymak için doğum yeri Hârizm'de görevlendirilmiş, Semerkant'ta Şeybânîler'in malî desteğiyle hankahlar kurmuş, 923'te (1517) Mâverâunnehir'i terketmiştir. 958'de (1551) hac dönüşü Halep'te vefat eden Hârizmî Semerkant, Merv ve Taşkent gibi birçok bölgeye halifeler tayin etmiştir. Ancak Nakşibendiyye'nin ezici üstünlüğü karşısında Kübreviyye bu bölgelerde giderek etkinliğini yitirmiş, sadece halifelerinden Mevlânâ Şeyh Pâyende'nin Buhara yakınlarında İşâker köyünde kurmuş olduğu kol 1100 (1688-89) yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Hârizmî'nin halifelerinden Ya'kûb Sarfî-i Keşmirî, Semerkant'ta Hârizmî'ye intisap etmeden önce geniş bir coğrafyada seyahatlerde bulunmuş, seyrü sülûkünü tamamladıktan sonra ülkesi Keşmir'e dönmüş, ardından şeyhini ziyaret etmek için Hârizm'e gittiğinde onun hacda olduğunu öğrenmiş, bunun üzerine Mekke'ye gitmiş, burada İbn Hacer el-Askalânî'den tefsir ve hadis dersleri almış, Hicaz'dan tekrar Keşmir'e döndükten sonra Hindistan'ın birçok bölgesini dolaşmış, Hümâyun ve Ekber Şah zamanında Bâbü'r hânedanlığına çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiş, Feyzî-i Hindî ve Bedâüni gibi seçkin şahsiyetlerden itibar görmüştür. Sarfî, Siyâlkût'ta iken ilim tahsili için buraya gelen ve o sırada henüz çok genç yaşlarda olan Ahmed-i Sirhindî'ye (İmâm-ı Rabbânî) hadis okutmuş, Sir-

hindî bu sırada kendisine intisap etmiş, böylece Kübreviyye silsilesi Nakşibendî-Müceddidî silsilesiyle birleşmiştir. Ancak bu birleşme oldukça itibarîdir. Sarfî 1002'de (1594) Keşmir'e dönmüş ve ertesi yıl burada vefat etmiştir.

Kübreviyye, Habûşânî'nin halifelerinden Abdüllatif-i Câmî tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Şeyh Ahmed-i Nâmekî-i Câmî'nin torunlarından olan Abdüllatif-i Câmî, Safevîler'in Horasan'ı almasının ardından Buhara ve Semerkant'ı terketmiş, 950'de (1543) İstanbul'da Kanûnî Sultan Süleyman tarafından kabul edilmiş ve sultanın huzurunda Kübrevî zikrini icra etmiştir. Berzîşâbâdî'nin torunlarından Nakîbüleşraf Muhammed Efendi kendisine intisap etmiş, Yeseviyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına müntesip Mâverâünnehir muhaciri Şeyh Hazîni'yi de Kübrevî sülûküne tâbi tutmuştur. İstanbul'dan Halep'e giden Abdüllatif-i Câmî burada bir süre Hüsreviyye Tekkesi'nde ikamet etmiş, Hicaz bölgesinde birkaç yıl kaldıktan sonra Hârizm'de 963'te (1556) vefat etmiştir (Atâî, s. 72; Necmeddin el-Gazzî, II, 181-183). Hindistan dönüşü kabrini ziyaret eden Seydi Ali Reis ondan pîri olarak bahseder (*Mir'âtü'l-memâlik*, s. 71). Seydi Ali Reis muhtemelen kendisine İstanbul'da iken intisap ederek seyrü sülûk görmüştür. Abdüllatif-i Câmî'nin İstanbul'daki faaliyetlerine rağmen Kübreviyye Osmanlı topraklarında etkili olmamıştır. Osmanlı dünyasında Kübrevîliğe dair yegâne bilgi Bursa'nın hâmisî olan Emîr Sultan'ın atalarının Kübrevî olduklarıdır. Pek tanınmayan bir diğer Kübrevî dervîşi İstanbul'un fethine katılan Mustafa Dede'dir. Abdüllatif-i Câmî ile devam eden bu kol, Tursun Mervî ve Sadreddin Buhârî vasıtasıyla Ahmed-i Sirhindî'nin şeyhi Hâce Bâki-Billâh'a ulaşmaktadır.

Berzîşâbâdî'nin Horasanlı olmayan halifelerinden Şirvanlı Seyyid (Emîr) Bedreddin Lala seyrü sülûkünü tamamladıktan sonra Tebriz civarında Dervîşâbâd'a yerleşmiş, ölümünün (912/1506) ardından yerine oğlu Safiyyüddin Şah Müctebâ, onun ardından torunu Hüseyin-i Kerbelâî (İbn Kerbelâî) postnişin olmuştur. Safevîler'in Azerbaycan'a hâkim olup Sünnîler'i mezhep değiştirmeye zorlamalarına rağmen Bedreddin Lala'nın silsilesine mensup Kübrevî şeyhleri Sünnî olarak kalmıştır. Safevîler, halkın kendilerine gösterdiği saygıdan veya belki de Bedreddin Lala'nın diğer oğlu Emîr Şehâbeddin'in Şah İsmâîl'in hizmetinde görev yapmasından dolayı onlara dokunmamıştır. Hüseyin-i Kerbelâî 989'da (1581) siyasi kaygılarla Şam'a göç etmiş

ve ölümüne kadar burada ders vermiştir. En önemli eseri, kendi ailesi de dahil Tebriz sûfilerini ve silsilelerini ele aldığı *Ravzâtü'l-cinân*'dır. Kübreviyye'nin bu kolu Hüseyin-i Kerbelâî'nin ölümüyle (997/1589) sona ermiştir. Modern çalışmalarda silsilesi Emîr Bedreddin Lala'ya ulaşan bu kolun Zehebiyye olarak adlandırılması (Arjomand, s. 114) yanlıştır. Böyle bir nitelenmeden İbn Kerbelâî'nin hiçbir eserinde söz edilmemektedir. İbn Kerbelâî, mensup olduğu silsileyi daha çok Abdüllahiyye-i Aleviyye-i Alâüddeviyye-i Kübreviyye şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlama Kübreviyye'nin temel şahsiyetlerini tarihsel süreç bağlamında vurgulamaktadır (Abdüllahiyye / Abdullâh-ı Berzîşâbâdî, Aleviyye / Alî-i Hemedânî, Alâüddeviyye / Alâüddevele-i Simnânî, Kübreviyye / Necmeddin-i Kübrâ). *Ravzâtü'l-cinân*'ın daha sonraki nüshalarında bu ad, yerini Alâviyye-i Razaviyye-i Mehdeviyye-i Zehebiyye-i Kübreviyye ibaresine bırakmıştır. Bu değişiklik, Bedreddin Lala'nın soyuna ve silsilesine mensup şeyhlerin Sünnî kimliklerini örtbas etme, Berzîşâbâdî'nin bütün halifelerinin Zehebî, dolayısıyla Şîî olduğunu gösterme çabasından kaynaklanmaktadır.

Kübreviyye'nin Sünnî kollarının silsilesi bazı küçük istisnaları dışında X. (XVI.) yüzyılda tarihe karışmış, Zehebiyye ve Nurbahşiyye kolları ise varlıklarını sürdürmüştür. Bununla birlikte varlığını başka tarikatların içinde devam ettiren Kübrevî kollarının bulunduğu dair kayıtlar mevcuttur. XI-XIII. (XVII-XIX.) yüzyıllar arasında derleyen silsilenâme türü eserlerde bu kayıtlara rastlanmaktadır. Meselâ Kuşâşî'nin *es-Simîtü'l-mecîd*'inde muhtelif Kübrevî silsileleri ve usulü yer almaktadır. Benzer silsileler Hüseyin b. Ali Uceymî'nin *Habâya'z-zevâyâ* (vr. 36^a, 116^b), Şah Veliyyullah'ın *İntibâh fî selâsili evliya'illâh* (s. 141), Murtazâ ez-Zebîdî'nin *İkd* (s. 36, 53, 83-84, 87, 96, 99), Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin *Selsebilü'l-ma'in fi't-tarâiki'l-erba'in* (s. 17-19) ve Harîrîzâde'nin *Tibyân* (III, vr. 140^a-144^b) adlı eserlerinde yer almaktadır. Ancak bu silsileler itibarîdir, diğer tarikat ve kollarla iç içe geçmiş şekildedir, dolayısıyla bunlar Kübreviyye silsilesinin sürekliliğini göstermemektedir.

Kuşâşî'nin eserinden Kübreviyye'nin Güneydoğu Asya'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. Fakat Cava'nın dokuz velisinden biri olan Sunan Gunung Catî'nin Kübrevî sülûkünü Mekke'de bizzat Necmeddin-i Kübrâ'dan tamamladığı bir efsaneden ibarettir. Kübreviyye, Çin'e Seyfeddin-i Bâharzî'nin mü-

ridi Burhâneddin el-Buhârî tarafından götürülmüştür. Moğol iktidarı tarafından Çin Sung Krallığı'na sürgüne gönderilen Buhârî burada bir iz bırakmadan vefat etmiştir. Modern öncesi dönemde Çince'ye tercüme edilen dört Farsça eserden ikisi Kübrevî müelliflerine aittir. Necmeddin-i Dâye'nin *Mirşâdü'l-ibâd*'ı 1670 veya 1672'de Wu Zixian tarafından *Guzihen Yaodao* adıyla, Azîz Neseffî'nin *Maşşad-ı Akşâsı* 1679'da She Yün-shan tarafından *Yen-chen ching* veya *Kuei-chen pi-yao* adıyla Çince'ye çevrilmiştir. Bu çevirilerde Çin'de örgütlü Kübrevî varlığına dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır.

Kübreviyye tarikatı Çin'e muhtemelen XVII. yüzyılda Ch'ing hânedanlığının ilk zamanlarında Muhyiddin adlı bir kişi tarafından ulaştırılmıştır. Muhyiddin'in bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in soyundan geldiği belirtilmekteyse de Orta Asya'dan geldiğine dair rivayetler daha ağırlıklıdır. İslâm'ı tebliğ ve Kübrevîliği yaymak için Çin'e iki seyahat gerçekleştiren Muhyiddin, Kansu'nun Dongxiang bölgesindeki Moğol nüfusunun fazla olduğu Dawantou'ya yerleşmiş, halkla kaynaşmış, kendisine ekili arazi verilmiş ve Zhang adını almıştır. Temsil ettiği Kübreviyye kolu Zhang Bao Huang adıyla tanınmış, ancak İslâm'ı tebliğdeki başarısı mahallî lehçeyi iyi kullanamamasından ötürü sınırlı kalmıştır. Yerine geçen oğlu Aiheimaiti Kebikuo Baihedai ondan daha etkili olmuş, düşmanları tarafından Ch'ing hânedanlığına şikâyet edilmiş ve hayatının sonuna kadar hapiste kalmıştır. Aiheimaiti'nin mensuplarınca inşa edilen türbesi 1928'de Guomintang güçleri tarafından yıkılıncaya kadar Çin Kübrevîleri'nin ziyaretgâhı olmuştur. Beş oğlu Çin ordusuna katılmış, üçüncü oğlu Lamaist Budizm'i seçmiş, dördüncüsü yetersiz dinî bilgisine rağmen Zhang Bao Huang Han-kahî'nda babasının yerine postnişin olmuştur. Çin Kübrevîleri'nin bir mağarada kırk, yetmiş ya da 120 gün halvete girdikleri, halvet esnasında cehrî zikir icra edip günde bir avuç sadece fındık ve bir bardak su ile riyâzet yaptıkları kaydedilmektedir (Tong, s. 451). Dawantou, Çin Kübrevîleri'nin merkezi olma konumunu günümüzde de sürdürmektedir. 1983'te Çin'de 10.000 Kübrevî bulunduğu tahmin edilmektedir (Gladney, s. 52, 392; Yuan, s. 91). Hotan'a bağlı Karakaş yakınlarındaki Egiz-Eriq'de Dawantou Kübrevîleri'yle ilişkisi olmayan başka bir Kübrevî grubunun bulunduğu ve bu grubun Afganistan'dan gelen Kübrevî kolu olduğu rivayet edilmektedir (Jappara Rahimi, XXXVIII [1993], s. 385-386). Bakü-

NECMEDDİN-İ KÜBRÂ

de ikamet eden Azar Mirza Beg adlı bir şahıs, doğrudan Necmeddîn-i Kübrâ'nın ruhanîyetinden tarikâtı aldığı ve kendisinin günümüzün tek Kübrevî şeyhi olduğunu iddia etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nüreddin Ca'fer Bedaħşî, *Hulâsatü'l-menâkıb* (nşr. Seyyid Eşref Zafer), İslâmâbâd 1995; Meccüddîn-i Bağdâdî, *Tuhfetü'l-berere* (trc. M. Bâkir Sa'îdî), Tahran 1368 hş./1989; Sa'deddîn-i Ham-mûye, *el-Mişbâh fi't-taşavvuf* (nşr. Necib Mâyil-i Herevî), Tahran 1362 hş./1983; Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-İtibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahran 1352 hş./1973; a.e.: *The Path of God's Bondsmen from Origin to Return* (trc. Hamid Algar), New York 1980; Azîz Neseîfî, *Keşfü'l-hakâ'ik* (nşr. Ahmed Mehdevî-i Dâmegânî), Tahran 1359 hş./1980; a.mlf., *el-İnsânü'l-Kâmil* (nşr. M. Molé), Tahran 1983; a.e.: *Le livre de l'homme parfait* (trc. Isabelle de Gastines), Paris 1984; a.mlf., *Mağsad-ı Akşâ (Gencine-i 'İrfân* içinde, nşr. Hâmid Rabbânî), Tahran, ts., s. 210-285; a.mlf., *Zübde'tü'l-hakâ'ik* (nşr. Hakverdi Nâsîrî), Tahran 1363 hş./1985; Yahyâ b. Ahmed-i Bâharzî, *Evrâdü'l-aħbâb ve fuşûşü'l-âdâb* (nşr. İrec Eşşâr), Tahran 1358 hş./1979; Alâüddeve-i Simnânî, *el-'Urve li-ehli'l-halve ve'l-celve* (nşr. Necib Mâyil-i Herevî), Tahran 1362 hş./1983; Nüreddin İsfere-yînî, *Keşfü'l-esrâr* (nşr. H. Landolt), Tahran 1358 hş./1979; a.e.: *Le révélateur des mysteres* (trc. H. Landolt), Paris 1986; *Mükâtebat-ı 'Abdurrah-mân İsfereyînî bâ 'Alâ'üddeve-i Simnânî* (nşr. H. Landolt), Tahran 1351 hş./1972; Kemâleddîn-i Hârizmî, *Cevâhirü'l-esrâr ve zevâhirü'l-envâr* (nşr. M. Cevâd Şerîatî), İsfahan 1360 hş./1981; İkbâl Sîstânî, *Çihil Meclis yâ Risâle-i İkbâliyye* (nşr. Necib Mâyil-i Herevî), Tahran 1366 hş./1988; Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-memâlik* (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1313, s. 71; Şüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran, ts., II, 72-76, 133-147, 150-178; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, İstanbul 1268/1851, s. 72; Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire* (nşr. Cebrâil Süleyman Cebbûr), Beyrut 1979, II, 181-183; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmüd Abîdî), Tahran 1370 hş./1991, s. 427-445; Uceymî, *Habâyâ'z-zevâyâ*, Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Târih, nr. 2410; Şah Velîyullah ed-Dihlevî, *İntibâh fi selâsil evliyâ'illâh*, Delhi 1311; Zebîdî, *İthâfû'l-asfiyâ*, s. 253; a.mlf., *'İkd*, s. 36, 53, 83-84, 87, 96, 97, 99; Gulâm Server Lâhûrî, *Hâzinetü'l-asfiyâ*, Kanpur 1332/1914, II, 257-261, 267-281, 288, 293, 331; Hüseyin-i Kerbelâî, *Ravzâtü'l-cinân* (nşr. Ca'fer Sultân el-Kur-râî), Tahran 1344-49; Hazînî, *Hüccetü'l-ebraîr der Esâmî-i Evliyâ-yi Kibâr*, Bibliothèque Nationale, ms. ancien fonds persian, nr. 1226; Münîrî Belgradî, *Silsiletü'l-mukarrebîn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2819; Bâki-Billâh, *Meşâyih-i Türük-i Erba'a* (nşr. Gulâm Mustafa), Haydarâbâd 1972; Harîrîzâde, *Tibyân*, III, v. 140-144; H. d'Ollone, *Recherches sur les musulmans chinois*, Paris 1911, s. 276; Ebû Tâhir Hâce Semerkandî, *Semeriyye* (nşr. İrec Eşşâr), Tahran 1343 hş./1995; M. Hartmann, *Zur Geschichte des Islam in China*, Leipzig 1921, s. 105; W. Iva-now, *A Guide to Ismaili Literature*, London 1933, s. 99; F. Meier, *Die Fawâ'ih al-Camâl ua-Fawâ'tih al-Calâl des Nacm ad-Din al-Kubrâ*, Wiesbaden 1957; a.mlf., "Ein Briefwechsel zwischen Şarraf ud-dîn-i Balkî und Mağd ud-dîn-i Bağdâdî",

Mélanges offerts à Henry Corbin (ed. Seyyed Hossein Nasr), Tehran 1977, s. 321-366; a.mlf., "Das Problem der Natur im esoterischen Monismus des Islams", *Eranos-Jahrbuch*, XIV, Zurich 1946, s. 149-227; a.mlf., "Die Schriften des 'Aziz-i Nasâfi", *WZKM*, LII (1953), s. 125-182; J. K. Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs 'Ali-i Hamadâni*, Leiden 1962; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, II, 334-344; V. V. Barthold, *Turkestan v epokhu mongol'skogo nashestviya* (Sochineniya, I), Moscow 1963, s. 541; Ye. E. Bertel's, *Sufizm i Sufiskaya Literatura*, Moscow 1965, s. 324-328, 335-339; C. D. Chekhovich, *Bukharskie Dokumenty XIV veka*, Tashkent 1965, s. 184; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 55-58; H. Corbin, *En Islam Iranien*, Paris 1972, III, 275-355; a.mlf., *The Man of Light in Iranian Sufism*, London 1978, s. 99-110, 121-139; Abdul Qaiyum Rafiqi, *Sufism in Kashmir*, Varanasi 1976, s. 36, 86-97; H. Landolt, "Deux opuscules de Semnânî sur le moi théophanique", *Mélanges offerts à Henry Corbin* (ed. Seyyed Hossein Nasr), Tehran 1977, s. 279-320; a.mlf., "Der Briefwechsel Zwischen Kâshânî und Simnânî über Wahdat al-Wucud", *Isl*, L (1973), s. 29-81; a.mlf., "Stufen der Gotteserkenntnis und das Lob der Torheit bei Najm-e Razi", *Eranos-Jahrbuch*, XL (1977), s. 175-204; a.mlf., "Le paradoxe de la 'Face de Dieu': 'Aziz-e Nasafi (VIIe/VIIIe siècle) et le 'Monisme ésotérique' de l'Islam", *Slr*, XXV (1996), s. 163-192; S. A. A. Rizvi, *A History of Sufism in India*, New Delhi 1978, I, 289-300; Ma Tong, *Zhongguo Yisilanjiao jiapai menhu-an zhidu shilue*, Yinchuan 1983, s. 451-455; Abdülhüseyn Zerrinkûb, *Dünbâle-i Cüsticü der Taşavvuf-ı İrân*, Tahran 1362 hş., s. 159-188; Abdürrefî' Hakikat, *Humhâne-i Vaħdet Şeyh 'Alâ'üddeve-i Simnânî*, Tahran 1362 hş./1983; S. A. A. Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, Chicago 1984, s. 114; Muhammed Riyâz, *Ahvâl u Ğşâr u Eş'âr-ı Mir Seyyid 'Ali Hemedânî*, İslâmâbâd 1985; D. DeWeese, *The Kashf al-Huda of Kamal ad-Din Husayn Khorezmi: A Fifteenth-Century Sufi Commentary on the Qasidat al-Burda in Khorezmian Turkic* (doktora tezi, 1985), Indiana University; a.mlf., "Khusain Khorezmi: Sred-neaziatskii Sufii Nachala XV v. (Hüseyn Hârezmî, Central Asian Sufi of the 15th Century)", *Iz Istoriî Sufizma: Istochniki i Sotsial'naya Praktika* (ed. M. M. Khairullâev), Tashkent 1991, s. 49-61; a.mlf., "Dog Saints and Dog Shrines in Kubravî Tradition: Notes on a Hagiographical Motif from Khwarazm", *Miracle et Karama: Hagiographies Médiévales Comparées* (ed. D. Aigle), Turnhout 2000, s. 459-467; a.mlf., "Two Narratives on Najm ad-Din Kubra and Razi ad-Din 'Ali Lala from a Thirteenth-Century Source: Notes on a Manuscript in the Raza Library, Rampur", *Mystical Thought in Islam: New Research in Historiography, Law, Sufism and Philosophy in Honor of Hermann Landolt* (ed. B. T. Lawson), London 2005, s. 298-339; a.mlf., "The Eclipse of the Kubraviya in Central Asia", *Ir.S*, XXI/1-2 (1988), s. 45-83; a.mlf., "Baba Kamal Jandi and the Kubravî Tradition Among the Turks of Central Asia", *Isl*, LXXI/1 (1994), s. 58-94; K. N. Pandit, *The Bahârîstân-i Shâhi: A Chronicle of Mediaeval Kashmir*, Calcutta 1991; Muhammad Isa Waley, "Najm al-Din Kubrâ and the Central Asian School of Sufism

(The Kubrawiyyah)", *Islamic Spirituality II: Manifestations* (ed. Seyyed Hossein Nasr), New York 1991, s. 80-104; D. C. Gladney, *Muslim Chinese: Ethnic Nationalism in the People's Republic*, Cambridge 1991; M. Ishaq Khan, *Kashmir's Transition to Islam: The Role of Muslim Rishis*, New Delhi 1994; J. J. Elias, *The Throne Carrier of God*, Albany 1995; a.mlf., "The Sufi Lords of Bahrabad: Sa'd ad-Din and Sadr ad-Din Hamuwayi", *Ir.S*, XXVII (1994), s. 53-75; M. van Bruinessen, *Kitab Kuning: Pesantren dan Tarekat*, Bandung 1995, s. 223-245; a.mlf., "Najmuddin al-Kubra, Jumadil Kubra and Jamaluddin al-Akbar: Traces of Kubrawiyya Influence in Early Indonesian Islam", *Bijdragen tot de Taal-, land- en Volkenkunde*, CL, The Hague 1994, s. 305-329; J. Lipman, *Familial Strangers: a History of Muslims in Northwest China*, Seattle 1997; L. Ridgeon, *Aziz Nasafi*, London 1998; a.mlf., *Persian Metaphysics and Mysticism: Selected Works of Aziz Nasafi*, London 2002; O. Akimuşkin, "Das Traktat des Quflbaddin Ahmad b. 'Imadi Yazdi über die Regeln des mystischen Weges der Hamadaniya-Dahabiya", *Muslim Culture in Russia and Central Asia: Arabic, Persian and Turkish Manuscripts (15th-19th Centuries)* (ed. A. von Kügelgen v.d.ğr.), Berlin 2000, s. 43-61; F. Schwarz, "Ein Matnawi von Şarîfî, über die Scheiche der Kubrawiyya Husainiya im 16. Jahrhundert", a.e., s. 63-111; a.mlf., *Unser Weg schliesst tausend Wege ein: Derwische und Gesellschaft im islamischen Mittelalten im 16. Jahrhundert*, Berlin 2000; S. Murata, *Chinese Gleams of Sufi Light*, Albany 2000; Mehmet Okuyan, *Necmuddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul 2001; J. Wang, *A Glossary of Chinese Islamic Terms*, Richmond 2001, s. 61-62; F. Yuan, *Ferheng-i İslâmî ve İrânî der Çin* (trc. Muhammed Cevâd), Tahran, ts.; S. Gull, *Mir Saiyid 'Ali Hamadani and the Kubraviya Sufi Order in Kashmir*, New Delhi 2003; J. A. Berlie, *Islam in China*, Bangkok 2004, s. 46; Zvi Ben - Dor Benite, *The Dao of Muhammad*, Cambridge 2005; Hamza Kamol, *Mazorhoi Şimoli Tojikiston*, Dushanbe 2004, s. 63-66; M. Molé, "La Kubrawiyya entre Sunnisme et Shi'isme aux huitième et neuvième siècles de l'hégire", *REI*, XXIX (1961), s. 61-142; a.mlf., "Professions de foi de deux kubrawis: 'Ali-i Hamadâni et Muħammad Nurbahş", *BEO*, XVII (1961-62), s. 133-202; W. Shpall, "A Note on Najm al-din al-Razi and the Bahr al-haqâ'iq", *FO*, XXII (1981-84), s. 69-80; Jappar Rahimi, "Qaraqashtiki Egiz-Eriq Ghojularning Tarikhi Haqqida", *Shinjang Tarikhi Materiyalliri*, XXXVIII (1993), s. 385-386; Durmuş Tatlıoğlu, "Kübrevî Tarikatının Türkmenistan'daki Etkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Sivas 1999, s. 191 vd.; Hamid Algar, "Kubrâ, Nadjîm al-Din", *EI²* (İng.), V, 300-301; İbrahim Düzen, "Aziz Neseîfî", *DİA*, IV, 344-346; Rıza Kurtuluş, "Kemâleddîn-i Hârizmî", a.e., XXV, 233; Reşat Öngören, "Meccüddin el-Bağdâdî", a.e., XXVIII, 230-231; Mohammad Amin Riâhi, "Dâya Najm-al-din", *Elr*, VII, 166-167.

HAMİD ALGAR

NECMEDDİN OKYAY

(bk. OKYAY, Mehmed Necmeddin).